

Virág Tünde¹

Élet a pusztán

KULCSSZAVAK: tanya, szegénység, társadalmi hierarchia, függőség

ABSZTRAKT: A magyar településhálózatban a tanyáknak² rendkívül differenciált formái alakultak ki a várostól való távolságuk, az ott élő családok mezőgazdasághoz való viszonya, társadalmi státusza alapján, amelyek az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi átalakulásainak függvényében tovább differenciálódtak (Erdei 1974, Timár 1990). Tanulmányomban a városhoz tartozó „pusztát” mint társadalmi teret vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a rendszerváltást követően milyen térbeli-társadalmi mozgások, gazdasági tevékenységek jellemzik ezeket a világokat, milyen egyéni stratégiákkal írható le a „pusztai lét”.

Bevezetés

Tanulmányom színhelye,³ az Alföld belső periferiáján elhelyezkedő, alig több mint hat és félezer főt számláló település inkább hasonlít egy nagyra nőtt falura, mint egy kisvárosra. Központjában földszintes, falusias házak, egyszerű üzletek sorakoznak, az egykori legelőből nemrégiben kialakított, de a helybeliek által szinte egyáltalán nem használt közparkon túl semmilyen városias intézménye nincsen. Az elmúlt években uniós forrásból felújított általános iskolán kívül csak egyetlen nagyobb épületet találunk; az évtizedekig gyerekotthonként működő, néhány éve üresen álló kastélyt a település egykori legjelentősebb földbirtokosa építette. Az eleve nagy kiterjedésű, falusias hangulatú települési központban csak a lakónépesség kétharmada él, a fennmaradó egyharmad a város határában elszórtan elhelyezkedő tanyavilágban. A magyar településhálózatban a tanyáknak rendkívül differenciált formái alakultak ki a várostól való távolságuk, az ott élő családok mezőgazdasághoz való viszonya, társadalmi státusza alapján, amelyek az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi átalakulásainak függvényében tovább differenciálódtak (Erdei 1974, Timár 1990). Tanulmányomban a városhoz tartozó „pusztát” mint társadalmi teret

¹ Virág Tünde, tudományos munkatárs, MTA KRTK RKI Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Osztály

² Bár a társadalomföldrajz a tanyát és a pusztát eltérő fogalomként használja, a tanyától a pusztát méretén túl az különbözteti meg, hogy az előbbiben önálló paraszti gazdálkodás folyt, míg az utóbbiban önálló gazdálkodónak csak a földesúr/bérlő volt tekinthető. Ugyanakkor ebben a tanulmányban, alkalmazkodva a helyiek szóhasználatához a terek megjelölésére mindkét fogalmat használom.

³ A tanulmány a „Szociális és etnikai törésvonalak helyi társadalmakban” című OTKA-kutatás keretében készült (kutatásvezető: Virág Tünde). A terepmunka során egyrészt a szegényekkel kapcsolatban álló intézményekkel, másrészt a szegénynek tartott családokkal készültek tematikus interjúk. A terepmunkában, az interjúk elkészítésében részt vett: Fehér Katalin, Rézműves Szilvia, Szegedi Dezső, Vígvári András, Vidra Zsuzsa és Virág Tünde. A kutatás helyszínéül választott városnak nincs neve a szövegben.

vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a rendszerváltást követően milyen térbeli-társadalmi mozgások, gazdasági tevékenységek jellemzik ezeket a világokat, milyen egyéni stratégiákkal írható le a „pusztai lét”.

A város és a tanyavilág kapcsolata

Az e városhoz tartozó tanyák esetében nem elszórtan elhelyezkedő házakról, házcsoportokról van szó, sokkal inkább egymással párhuzamosan, az út mentén elhelyezkedő házsorokról, amelyek szerkezetükben inkább egy aprófaluhoz hasonlítanak. A városhoz tartozó kéttucatnyi tanya nagyon különböző helyzetben van: a városhoz legközelebb található, azzal szinte egybeépült a legnépesebb tanyák többsége, amelyek lakónépessége két-háromszáz fő között mozog; majdnem mindenhol működik bolt, kocsmá, sőt egy-egy tanyán alsó tagozatos iskolát, máshol óvodát is találhatunk. A várostól távolodva a tanyák egyre kisebbek, szétszórtabbak lesznek, a legeldugottabb, már csak földutakon megközelíthető tanyákon csak néhány család él. A várostól, a szolgáltatásoktól, a közlekedési lehetőségektől való távolság, az ott elérhető infrastruktúra eleve meghatározza a tanyákon élő családok státuszát. Az elmúlt évtizedekben egy-egy eldugottabb, nehezebben megközelíthető tanyáról nem rögtön a városba, hanem egy nagyobb, jobb adottságokkal rendelkező tanyára költöztek a családok, ezzel a tanyavilágon belül indult el egyfajta koncentrációs folyamat. A tanyavilág földrajzi kiterjedtségét jelzi, hogy a legtávolabbi tanyákról már nem a közigazgatásilag hozzájuk tartozó városba, hanem a szomszédos kisvárosba járnak vásárolni, ügyeket intézni. Annak ellenére, hogy a tanyákon élő családok többsége igyekszik a városba költözni, az elmúlt két-három évtizedben nem változott a külterületen élők száma – ez egyrészt az itt élő családok magasabb gyermekszámának, másrészt az elmúlt két évtizedben jellemző szociális migrációnak a következménye.

A helyi társadalmon belüli legerősebb törésvonal a tanyákon és a belterületen élők között húzódik, ám ezt az önkormányzat és az egyházak különböző szolgáltatások biztosításával igyekeznek enyhíteni. A város vezetése, bár a migrációs folyamatokat nem tudja kontrollálni, különböző erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a tanyák, a puszták ne váljanak a város külterületi slumjaivá, ellenőrizhetetlen, esetlegesen kriminalizált tereivé. A szociális szférában dolgozók, az önkormányzat munkatársai számára egyértelmű, hogy tanyán élni mindenképpen hátrányt jelent: miközben a városban van egyfajta tisztelet a tanyán élő emberek iránt, maga a város is mindent megtesz annak érdekében, hogy a tanyasiak élete könnyebb, élhetőbb legyen, támogatja az intézmények megmaradását, különös figyelmet fordít az utak karbantartására, fontosnak és támogatandónak tartja a tanyagondnoki szolgálatot.

Ha azt kérdeztük, hogy a város mely részén koncentrálódik a szegénység, szinte mindenki egyértelműen a tanyákat jelölte meg. „Az emberek megítélése szerint ott olcsóbb az élet, de van olyan tanya, ahol nincs víz meg villany – persze olcsóbb a fenntartás. Színvonalbeli különbség maga a mód, ahogy él – nem tudjuk, hogy nem tudja megvenni, vagy fizikailag nincs rá lehetősége.” (szociális gondozó) A városban a református egyház szociális és gondozási központja is az idősek ellátására

koncentrál, a tanyagondnoki szolgálat is ennek van alárendelve. A várost körülölelő tanyavilágot három körzetre osztották, ahol három busz szolgálatot. Legfontosabb céljuk, hogy aki valamilyen ügyet szeretne elintézni a városban, az be tudjon jönni, aki bajba kerül, annak tudjanak segíteni. A tanyagondnoki szolgálat emberei hordják az ebédet az időseknek, behozzák őket az orvoshoz, elviszik hozzájuk az idősgondozókat, gyakorlatilag ők azok, akik a családokkal, elsősorban az idősekkel mindennapi kapcsolatban állnak. Bár a gondozóközpont átvette a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás üzemeltetését is, és a központban folyamatos telefonügyeletet tartanak, az idősebbek inkább ragaszkodnak a tanyagondnokkal és az idősgondozókkal kialakított személyes kapcsolatokhoz és mindennapi gyakorlatokhoz. A református egyházhoz hasonlóan a görög katolikus idősgondozók is a város egész területén szolgálatnak, beleértve a tanyákat is, de azzal a hátránnyal, hogy a közlekedéshez nem tudják igénybe venni a falugondnoki szolgálat járműveit. Így különösen a tanyán élő idősek ellátásának megszervezésekor fontos szempont volt, hogy az idősgondozók egy része is valamilyen tanyán lakjon, helyben lássa el feladatát. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy csak a tanyán élő idősgondozók azok, akik közvetlenül látják és ismerik a tanyasiakat, problémáikat.

A közfoglalkoztatás megszervezése is igazodik a település struktúrájához: a négy jelentősebb tanyasi központban külön szerveztek egy-egy brigádot. A tanyasi brigádok működtetésének egyik legfontosabb célja, hogy lehetőleg minél kevesebbet kelljen mozogni az embereknek. *„Ez elsősorban az embereknek optimális – ha 8-10 km-t kell biciklizniük reggel és este, előbb-utóbb megúnják...”* (polgármester) *„Próbálják oda szorítani az embereket, abba a környezetbe, ahol élnek, hogy ott dolgozzanak.”* (tanyasi brigádvezető) Másrészt a szűkebb környezetükben dolgozó közmunkások könnyebben reflektálhatnak a helyben megoldandó feladatokra, ami nagyon széles skálán mozog: az erdőtisztítás mellett a puszták közötti földutak, a tanyák közterületeinek rendbetétele, az idősebb lakosok segítése.

„Én két hónapja főnököt nem láttam a környéken, telefonon megkapom az értesítést. Naponta jön a traktor, viszi be a fát, látják, hogy dolgozunk. Meg vannak velünk elégedve. Télen havat takarítunk, járdát letisztítjuk, időseknek bevisszük a fát. Polgármester tartott közmeghallgatást, hogy mit lehet kérni a közmunkásoktól mit nem. Volt egy néni, szólt, hogy a tető be van szakadva, hogy csináljuk meg. Hát szóljon a családjának. De amúgy, amit mondanak, mindent csinálunk.” (tanyasi brigádvezető) (Virág 2014)

A puszta lakói

Kisvárosunk a statisztikai mutatók alapján a magyarországi települések legszegényebbjei között található: az ipari munkahelyek hiánya, a szűkös és időszakos ingázási lehetőségek miatt az itt élő családok alapvetően helyben, a mezőgazdaságból igyekeznek boldogulni. A kisvárosban élő népességet az alacsony iskolázottsággal

párosuló magas munkanélküliség jellemzi.⁴ A kutatási terepünknek választott alföldi kisvárosban a szegény családok között csak néhány cigány él, a városban és az azt körbevevő pusztákon többségében a „hagyományos szegénységből” érkező egykori uradalmi cselédek leszármazottait találjuk. Azok a „régí szegények”, akik az elmúlt évtizedekben az ipari világhoz legfeljebb csak részlegesen kapcsolódtak, s onnan a vidék rendies alávettségébe minduntalan visszaszorultak, zömükben nincstelen agrárproletárok, hol ipari, hol mezőgazdasági munkát végző napszámosok, mezőgazdasági cselédek, akiknek következő generációja már a képzetlen mezőgazdasági foglalkozásúak zömét tette ki a szocializmus időszakában (Szalai 1998; Ferge 2002).

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk arról, kik is élnek a várost körülvevő tanyavilágban, családokkal készítettünk interjúkat az egyik pusztán. Kiválasztott településrészünk a várostól mintegy 7 kilométerre elhelyezkedő nagyobb tanyaközpont, ahol közel kétszázan élnek. Bár a tanyavilágon belül ez a pusztá egy sűrűn lakott résznek számít, a mintegy hetven háztartás is szétszórtan helyezkedik el, a pusztá három, az itt élők által is megkülönböztetett részből áll. A főútra csatlakozó bekötőút mellett futó két sor ház falusias képet mutat, itt található a „falu” legfontosabb intézményeit: a kocsmát, vele szemben az élelmiszerboltot, mellette az óvodát, majd a görög katolikus templomot. A „falu” házsorának végén balra egy földút kanyarodik a mező felé, a fás, bokros részek elrejtik, hogy itt a „laposban” is megbújik, a bekötőútról láthatatlanul, 6-8 ház. Az ebben az utcában elhelyezkedő házak lényegesen elhanyagoltabbak, szegényesebbek, a pusztán élők csak a „*mi cigánysorunkként*” aposztrofálják⁵. Továbbmenve a bekötőúton, ahogy elhagyjuk az egykori vasúti megállót, átérünk a síneken, azt gondolnánk, véget ért a település. Csak a beavatottak tudják, hogy jobbra fordulva újabb, a pusztához tartozó házcsoporra bukkanhatunk. A pusztá kiterjedtségét jelzi, hogy két legtávolabbi háza között akár egyórányit is lehet gyalogolni. Mindezeket túl a pusztához tartozónak mondják még a pusztától távolabb eső, önállóan elhelyezkedő házakat is.

Bár hivatalos statisztika nem áll rendelkezésünkre, de a családi interjúk alapján azt mondhatjuk, hogy a pusztá háztartásainak jelentős részét egyedülálló idős özvegyasszonyok teszik ki. Az idősgondozó heti egyszeri látogatása mellett szinte mindenki maga tartja rendben a kertjét, vezeti a háztartást. A közelben lakók, szomszédok között mindennapos az egymás látogatása, segítése – figyelnek egymásra, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a pusztán élő családok között semmi nem maradhat titokban, mindenki tud mindenről. Jellemző háztartástípus az anyjával együtt élő felnőtt férfi, az „öregfiú”, aki az évtizedes ingázás, munkásszállói lét mellett nem tudott családot alapítani, esetlegesen elvált, és így szorult vissza a pusztára, a szülői házhoz. A pusztá szinte minden családjára jellemző, de az öregfiúk között általános

⁴ A városban 2013 júliusában 18,36% volt a hivatalos munkanélküliségi mutató, ami jelentősen magasabb mind a megyei, mind az országos arányoknál (ÁFSZ). A 2011-es népszámlálás adatai alapján az iskolázottsági mutatók jóval kedvezőlenebbek mind a megyei, mind az országos arányoknál: az itt élők alig több mint ötöde rendelkezik érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel, ami pont fele az országosan tapasztalhatónak. (Népszámlálás 2011)

⁵ E tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé annak elemzését, hogy a pusztán élő családok számára miért fontos egy olyan „cigánysor” konstrukciója és működtetése, ahol többségében nem cigány családok élnek.

a súlyos alkoholizmus, szinte minden évben történik ezzel kapcsolatos haláleset a pusztán. A háztartások között alacsonyabb arányban vannak a családosok, de körükben jellemző a három vagy annál is több gyereket nevelő házaspár.

A háztartások/családok között jelentős különbségek vannak a pusztához való kötődés tekintetében is. A pusztán élő családok legnagyobb csoportját azok a családok alkotják, amelyeknek – rövidebb kitérőkkel – egész eddigi élete ide köthető: itt nevelkedtek vagy évtizedekkel ezelőtt a szomszédos pusztáról ide házasodtak. Ide soroljuk azokat a családokat is, akik hasonló körülmények közül egy távolabbi pusztáról költöztek ide. Egész életük ebben a szűk térben, a tanyavilágban és a közeli kisvárosban zajlik, társadalmi kapcsolataik is erre a térre, illetve elsősorban rokonaikra, szomszédjaikra korlátozódnak. E családokra jellemző, hogy egész életük a mezőgazdasághoz köthető: már gyerekkoruktól kezdve életük része volt a mindennapi munka, a földdel, az állatokkal való foglalatosság, „belenőttek” a munkába. Ebből következően még a középgenerációra sem jellemző a továbbtanulás, legtöbbször nem tanultak tovább az általános iskola befejezése után.

„A két bátyám katona lett, a sógornőm terhes volt, a nővérem megszökött, apámat műtötték, úgyhogy bekerült a kórházba, sérvvel műtötték, bent volt három hónapig. Nem volt, aki a jószágot rendezze, itthon kellett nekem maradni. Úgyhogy a hetediket, meg két hónapot jártam.”

Az ezekben a családokban felnövekvő gyerekek számára a mindennapos munka ugyanolyan természetes, mint szüleiknek. Bár a továbbtanulás, az érettségi megszerzése egyre több családban elvárás, emellett a nyári időszakban nemcsak a ház körüli munkákban, de a könnyebb napszámos munkákkal a családi bevételekhez való hozzájárulásban, az iskoláztatás költségeinek előteremtésében is részt kell venniük a kamaszoknak.

„Nagy a család, de dolgozik apraja-nagyja, hogy megéljünk, másképp nem megy. A lány most is volt, odajártak egy hétig meggyet szedni, egy hét alatt majdnem keresett negyvenezer forintot. Az az övé, a beiskolázására, felöltöztetni.”

„Harmadik éve van uborka, a lány, amióta középiskolába jár, azóta segít. Tudja, hogy csinálni kell, abból lesz neki is.”

Az „öslakosok” és a beköltözők között nincs éles határ, inkább a két csoport közötti átmenetekről beszélhetünk. A beköltözők egy jelentős része tulajdonképpen visszaköltözött a pusztára. Egykor innen elköltözött fiatalok, akik a városban nem tudtak megtapadni, és idővel visszatorlódtak a pusztára. Közöttük van olyan, egykor sikeres szakmunkás, aki évtizedekig Budapesten dolgozott, de a lakását „elvitte” a válás, majd az albérletről albérletre vándorlás végső állomásaként a pusztán kötött ki a szülői házban, ahonnan még időről időre időszakosan visszajárt dolgozni, de néhány év alatt, az alkoholproblémák elmorzsolták az egykori munkakapcsolatokat és az ezeken keresztül adódó lehetőségeket. A visszaköltözők között van olyan család, amely már a kilencvenes évek elején sem tudta kifizetni a hitelét, a ház elárverezése

és a kölcsön visszafizetése után éppen annyi pénzük maradt, hogy az egykori szülői házat visszavásárolják a pusztán. E családok a pusztára való visszaköltözést egyértelmű lecsúszásként élték meg.

A beköltöző családok egy másik részének soha nem volt kapcsolata a pusztával, idegenként jelentek meg ebben a térben. Többségük a nagyvárosok periferiájáról, több költözést maga mögött tudva, az olcsóbb megélhetés, esetlegesen a gazdálkodási lehetőségek reményében érkezett a pusztára. Ugyanakkor a beköltözők általában képzetesebbek a pusztaiaknál, különböző munkatapasztalataik vannak, illetve más társadalmi rétegekbe tartozókkal is tartanak kapcsolatokat. Azaz eddigi életük a pusztára rendkívül zárt világához képest egy tágabb társadalmi mezőben heterogénebb társadalmi kapcsolatok között telt. Az eltérő életformák találkozása gyakran vezet félreértésekhez, esetleg konfliktusokhoz. Például a beköltözők gyakran panaszkodnak arra, hogy a szomszédok hívatlanul, akár kopogás nélkül is bejárnak hozzájuk, „leskelődnek” utánuk, a pusztaiak pedig ezt a bezárkózást és titkolózást sérelmezik. A pusztára zárt, sajátos szabályrendszerek mentén szerveződő világába idegenként érkező családokat csak akkor fogadják el, ha maximálisan alkalmazkodnak az itteni szabályokhoz, ami nemcsak a kert szinte kötelező művelését, ház körüli állattartást jelenti, hanem a mindennapi érintkezések formáit is.

Megélhetés a pusztán

A várost körülvevő tanyavilágban mindig is egy-egy uradalomhoz tartozó mezőgazdasági munkások, részben az uradalomnak közvetlenül dolgozó cselédek, részben attól nagyobb függetlenségben élő, többé-kevésbé önállóan dolgozó dohánykertészek éltek. A szocializmus időszakában a téészek a korábbi uradalmi struktúrán szerveződtek: minden tanyán külön téesz működött, amelyek a szövetkezetek összevonása után is megtartották viszonylagos gazdálkodási önállóságukat. A rendszerváltás után a kialakuló középirtokok vették át a korábbi uradalmak, majd téészek gazdasági funkcióit, azaz a tanyákon élő családok zöme ugyanott, ugyanazonokon a földeken, cselédként vagy napszámosként dolgozik generációk óta.

A tanyák lakóinak a környező földekhez és azok birtokosaihoz kötődő szoros kapcsolata, a szocializmus időszakában még működő, speciális munkaszervezést igénylő dohánytermesztés sajátos életvezetési szokásokat, mentalitást, értékrendet alakított ki a családok között, ami napjainkban is érezteti hatását. Sem a cselédek, sem a dohánytermesztők élete nem köthető a kiterjedt nagycsaládhoz, a falusi társadalmaktól eltérően nem állt mögöttük a nagyszülők, a kiterjedt rokonság –támasza. A család boldogulása alapvetően két fiatal és gyermekeik munkabírásán és összetartásán alapult. Ebből következően egyrészt a nő szerepe mind a családban, mind a termelésben sokkal erőteljesebb, másrészt a gyerekek már egészen fiatal koruktól bekapcsolódtak a mindennapi munkába. A kiscsalád összetartása, a „szakadásig való dolgozás” ethosza, a fiatalok korai anyagi függetlenedésének vágya és kényszere, ebből következően a továbbtanulás mint érték és elérhető cél hiánya a mai napig tetten érhető a családok életében. Ez az életforma egyben normát is jelent, amelyben osztozik mindenki, s amely magától értetődően illeszkedik a család- és

élettörténetekbe, amelynek magva az uradalomban, majd a téeszben, háztájiban, napjainkban pedig a mezőgazdasági vállalkozóknál végzett kemény munka, a folyamatos küszködés (Mátyus–Tausz 1984; Takács 1964). E létforma szerves része a beosztás, a fogyasztási javakról való lemondás, a szűkösség mindennapi megélése. Olyan világ, ahol a szegénység szégyellnivaló, és a család célja annak mindenáron való titkolása. A családok mindennapjait, a gyerekektől az beteg idős emberekig, a mindennapos munka tölti ki: ahogy az egyik férfi megfogalmazta: „*Vagy napszámba megyünk, vagy a fatelepre.*” De mindennap elmennek dolgozni, mellette minden család műveli a kertet, állatokat tart.

A pusztán belül legmagasabb státuszúnak azokat a családokat tekinthetjük, ahol – általában a férjnek – rendszeres, bejelentett állása van a közeli kisvárosban, s a feleség esetlegesen idősgondozóként dolgozik valamelyik egyházi szervezetnek. E néhány családon kívül kiszámítható jövedelemmel a nyugdíjasok rendelkeznek. A pusztán élő családok legtöbbször a környező gazdaságokban próbál napszámos munkát vállalni. A mezőgazdasági napszámos munka, a fatelepi vagy erdészeti munkák mellett végzett kertművelés és állattartás mindennapos munkáiban nagyon könnyen „kopnak” az emberek: negyvenes éveiknek végére egyre többen már nem képesek napszámos munkát vállalni, ami egyet jelent a teljes elszegényedéssel. Az itt élő családok az elmúlt évtizedeket egyértelmű lecsúszásként, elszegényedésként élték meg. A szocializmus időszakában a rendszeres jövedelmet biztosító téeszalkalmazás mellett minden család tartott állatokat, dohánnyal foglalkozott, ami kiszámítható, biztos jövedelmet jelentett számukra.

„Lassan az ember összeesik, mert tényleg annyit megyünk reggeltől estig, hogy olyan fáradt már az ember péntekre. Mert hétfőn még úgy vagyunk, hogy hétfő van, de szerdán már halunk meg, pénteken már a nullán vagyunk, és akkor az ember bemegy a boltba, és akkor annyit vásárol, hogy összeadom, hogy négyezer-öt, négyezer-kettő, nyolcezer-hétszáz forint és akkor itt van hatezer, meg hétezer forint... Azt ezért dolgoztunk.”

A második világháború előtt az uradalom, majd a szocializmus időszakában a téesz koordinálta a pusztán élő családok mezőgazdasági tevékenységét, szabályozta az élet legapróbb mozzanatait a pusztán. Azaz a pusztán élők generációkon keresztül a nagyüzemi gazdaság munkaszerveztében szocializálódtak, ami a munkájuk folyamatosan felügyeletén/ellenőrzésén alapult, nukleáris családok háztartásaira alapult, nem tette szükségessé a családok közötti kooperációt (Juhász 2006). A pusztán élő családok egyszerre dolgoztak a patriarchális alapon szerveződő, elsősorban az önellátásra és csak másodsorban a koordinált piacra termelő, könnyen áttekinthető családi gazdaságban, a „háztájiban”, és bérmunkásként a nagyüzemben. A rendszerváltás után, a téesz eltűnésével a „háztájizásban” felhalmozódott tudás, kapcsolati és gazdasági tőke nem volt elegendő egy önálló vállalkozás beindításához. Kockáztható tőke, tudás, ismeretek és megfelelő kapcsolatok hiányában egyre többen adták fel a bizonytalan és folyamatosan változó piacra való kistermelést, a dohánytermesztés, az állattartás teljesen eltűnt a pusztáról, kivételképpen néhány család „uborkázik”. A téeszben végzett bérmunkát a napszám váltotta fel. A pusztán élő

családok – már csak a térbeli távolságok miatt is – a környező vállalkozókhoz járnak dolgozni. A gazdák és a napszámosok közötti kliens-patrónus viszony hierarchikus, ugyanakkor a mindennapi gyakorlataira a kölcsönös kiszolgáltatottság a jellemző. Minden gazdának megvannak a „bevált” emberei, amely pozíciók gyakran generációk között öröklődnek, ismeretlenként szinte lehetetlen bekerülni egy gazdához napszámosnak, ez csak ismeretsegeken, rokoni viszonyokon, megfelelő ajánlásokon keresztül lehetséges. Ebből következően az „öslakosok” jelentős előnnyel indulnak a napszámos munkák piacán, a beköltözők/visszaköltözők számára sokkal több erőfeszítést jelent a lehetőségek elérése. Ugyanakkor minden gazdának érdeke a megfelelő számú megbízható napszámos biztosítása. A gazdaság működtetéséhez egyszerűen kell mozgatni, ápolni és fenntartani a rokonok, ismerősök gyakran egymást átszövő hálózatát, ezek kiterjedtsége és aktivizálhatósága jelentős mértékben meghatározza és behatárolja a gazdaság sikerességét, illetve kijelöli a családi gazdaság, és ezzel együtt az egyének helyét a helyi társadalomban. Hiszen ha egy gazdáról elterjed, hogy nem vagy késve fizet, vagy „nem bánik emberül” a munkásaival, könnyen elegendő munkás nélkül maradhat nagyobb munkák idején.

„Hozzájuk jártam már előtte is, de az ő apukája másképp viselkedett. Tulajdonképpen az anyukája ilyen, ilyen szarevő, na. Azt mondta nekem annak idején is, amikor nagyapám még élt, viszek nekik pár almát, az idősök olyanok, mint a gyerekek, várnak haza. Mit képzelsz te – ezt mondta – ha mindenki 5-6 almát elvisz. Mikor mentem, Feri, az ura – holott nem vele, hanem a feleségével voltam unokatestvér – gyere Mrika, üljél be az autóba, Margit nem látott, teli szedte nekem a táskámat. Ne hallgass Margitnak, énnekem szóljál, ne Margitnak, nemcsak annak kell élni, aki gazdag, hanem annak is, aki szegény.”

A megbízható napszámosokat a gazdák igyekeznek folyamatosan, egész évben foglalkoztatni, ennek érdekében diverzifikálták a termelést. A sikeres gazdák fontosnak tartják a napszámosok folyamatos foglalkoztatását, a megbízható, rendszeres heti fizetést és a munkások megbecsülését. Nagyobb munkák, szüret idején megbízható munkásaik rokonságából, ismerősi hálózatából tudnak megfelelő számú napszámost biztosítani.

„Ez a fiatal gyerek is, meg vannak még nyolcan-kilencen, akik ilyen fiatal, 18 év körüliek, számíthatok rájuk. Ezekből a fiatalokból nem olyan egy sem, hogy részegek. Akik kint kaszálnak, azok az 50 felettiak, belőlük is van vagy 6 ember. De a fiatal gyerekek, kölykök, hárman vannak most kint, aki nagyon bizalmas, hogy azt mondom, hogy menjél ki a határra, egyet most tanítottunk be, vakon megbízom benne, tudom, hogy oda fogja adni a dinnyének a só, ugyanúgy a vizet. Nem azt mondom, hogy a többi nem becsülettel dolgozik, csak ugye erre a három emberre különösen rá merem bízni. Amikor ilyen lazulós nap van, összehívom a társaságot, vagy főzni szoktunk az erdőben, vagy a szomszédos házban házibulit csinálunk. Ha hétvégén van lazulós nap, akkor focizni szoktunk elmenni, a városi iskolában jó nagy tornacsarnok van, este kibéreljük, és 2 óra hosszát focizunk – ez ilyen stresszlevezetés, ennyi a pihenésünk.”

Összegzés

Az alföldi kisvárosban és az azt körülölelő tanyavilágban élő szegények többségükben egykori uradalmi cselédek leszármazottai, akiknek megélhetése generációk óta a mezőgazdasághoz kapcsolódott. A beosztó életmód, a szűkösség mindennapos elviselése, a család minden tagjának „szakadásig való dolgozása” biztosította a mindennapi megélhetést, de a feljebb jutáshoz, a következő generáció iskoláztatásának biztosításához kevés volt. Az alacsony iskolázottság, az ingázási lehetőségek eltűnése, a mezőgazdasági munkák szűkössége és idényjellege okán az elmúlt évtizedben egyre több család csúszott a mindennapi gondokkal küszködő szegények csoportjába. Ugyanakkor a helyi társadalmon belül nincsenek nagy társadalmi távolságok, másképpen fogalmazva: a helyi társadalom többségének életében valamilyen szinten jelen van a szegénység. Ahogy évtizedekkel korábban az uradalom, majd a téeszék, napjainkban a környék mezőgazdasági vállalkozói lassan újraszervezik a puszták életét: a pusztán élők státuszát, megbecsültségét a napszámos és alkalmi munkák hozzáférése mentén kialakuló társadalmi hierarchia határozza meg. A pusztán élő családok számára – régen itt lakóknak és frissen beköltözötteknek egyaránt – az ehhez való alkalmazkodás a boldogulás, a pusztai megmaradás egyetlen útja.

IRODALOM

- Erdei F. (1974) [1941]. *A magyar falu. Összegyűjtött írások*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ferge Zs. 2002. Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle* 4: 9–33.
- Juhász P. 2006. Inercia a mezőgazdaságban. In: Juhász P. *Emberek és intézmények*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 28–56.
- Matyus A.–Tausz K. 1984. *Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek*. Magvető Kiadó. Budapest,
- Szalai J. 1998. Ami a szegénységben „rég” és ami „új”. In: *Uram! A jogaimért jöttem!* Új Mandátum Kiadó. Budapest. 55–66.
- Takács L. 1966. A dohánytermesztés Magyarországon. *Agrártörténeti szemle* 8. 1–2: 201–203.
- Timár J. 1990. Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. *Tér és Társadalom*, 4: 49–62.
- Virág T. 2014. Közfoglalkoztatás és idősgondozás – a szegénység és szegények egy alföldi kisvárosban és tanyavilágában. *Esély* 1: 45–63.